
Magí SUNYER.

Els mites nacionals catalans.

Vic: Eumo Editorial (Estudis Verdaguerians. Sèrie Segle Romàntic, 6), 2006. 325 p.

El darrer llibre de Magí Sunyer és, amb tota seguretat, una de les aportacions més remarcables dels darrers anys a l'estudi de la literatura catalana vuitcentista. En certa manera, podria ser considerat com la culminació de l'etapa que l'autor ha dedicat a la investigació del tema que apunta el títol de l'obra: el paper decisiu que va tenir el període de la Renaixença en la construcció de la identitat catalana i en l'establiment d'uns símbols i uns mites que s'incorporaran a l'imaginari col·lectiu i que el catalanisme, amb escassos afegits o rectificacions, acabarà per apropiar-se'n; la frase, «la literatura és un bon instrument per a la creació, la confirmació i el manteniment de les identitats» (p. 23), en sintetitza, diàfanament, el contingut. I és que, com hem apuntat suara, Sunyer ja havia donat a conèixer estudis parcials sobre la qüestió (sense anar més lluny «La història catalana moderna a la poesia de Jacint Verdaguer» amb motiu del col·loqui «Verdaguer i el segle» i publicat a l'*Anuari Verdaguer* de 2002) que ja presagiaven aquest brillant colofó. Pel que fa a la metodologia emprada cal remarcar, d'entrada, que la recerca duta a terme per l'autor no s'ha limitat als escriptors de més

qualitat literària del període, sinó, citant l'historiador Pere Anguera, que és qui signa el pròleg, «la seva ha estat una tasca pacient, rastrejant en tota mena de material de l'immens magna de la literatura i de la subliteratura engendrada a les terres catalanes, en català o en espanyol, al llarg de les més de cinc dècades utilitzades» (p. 11). Sunyer a la introducció ens indica les fonts de què s'ha servit per a elaborar l'estudi: a més de les nombroses peces literàries vuitcentistes, de gènere diversos publicades en llibre, ha tingut en compte els volums i revistes *Jocs Florals de Barcelona* (1859-1894), *Certamen Literari de la Joventut Catòlica de Barcelona*, *Calendari Català*, *Lo Gay Saber*, *La Renaixensa*, *La Veu de Montserrat* (1878-1890), *L'Avens* (1881-1884) i *Calendari de Lo Rat Penat*; i les obres historicoromàntiques *Recuerdos y bellezas de España*, de Pau Piferrer; *Historia de la ciudad y reino de Valencia*, de Vicent Boix; *Bellezas de la Historia de Cataluña* i *Historia de Cataluña y de la corona de Aragón*, de Víctor Balaguer i *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*, d'Antoni de Bofarull. Un ingent material que ha estructurat, amb bon criteri, en onze capítols: en el primer es tracten qüestions generals sobre el tema mentre els deu restants estan dedicats a un cicle mític distint (del qual s'examina l'origen i el significat) seguint gairebé sempre l'ordre cronològic dels fets històrics. Un apunt abans d'entrar a descriure el contingut d'*Els mites catalans* i que revela un excel·lent domini de la bibliografia sobre l'època per part de

Sunyer: la monografia es tanca amb gairebé quatre-centes referències bibliogràfiques que inclouen tant els literats (procedents d'arreu dels Països Catalans amb l'afegit d'algun d'estranger) com els treballs imprescindibles per a contextualitzar els fragments que se'ns ofereixen.

El capítol inicial, de to més assaigístic que la resta de l'obra, s'ocupa d'aspectes conceptuals i terminològics. Es remarca com el procés per modelar una mitologia nacional va ser producte de bona part dels escriptors renaixentistes, des d'ideologies i intencions diverses; o bé s'esbossen les relacions existents entre història i literatura quan des de 1840, per part de Víctor Balaguer i d'Antoni de Bofarull, es va construir una història de Catalunya que generà la necessitat de crear uns mites (farcits, tanmateix, d'inexactituds i amb seriosos problemes d'interpretació). Un interès per la temàtica històrica —conseqüència del romanticisme— que donarà peu a una literatura fonamentada més en la llegenda que no en els fets reals tant per la càrrega poètica que contenia aquest gènere popular com perquè es creia que reflectia millor l'esperit d'un poble.

Tot i que el medievalisme romàntic va fermer el naixement de la nació catalana amb el procés d'enfrontament als mahometans, l'anomenada Reconquesta, això no impedeix que esdeveniments i personatges de l'Edat Antiga es considerin mites precursors. Sunyer, però, estirant el fil de la història es remunta a la prehistòria, present en poemes com «Focs Follets», de Ma-

rià Aguiló, o «A un claper», de Miquel Costa i Llobera; o analitza l'ús que fa Jacint Verdaguer a *L'Atlàntida* i *Canigó* de les fades i els gegants procedents de la rondallística. Quant al llegat grec, se n'apunta l'escassa entitat, a diferència del cartaginès (que apareix a *Canigó* o a *Los Pirineus*, de Víctor Balaguer) i del romà (que trobem en algunes de les tragèdies de Balaguer en què, sorprenentment, no es fa cap referència al territori català; un fet habitual a la literatura vuitcentista com ho prova la manca de textos d'entitat referits a Tarraco). Ara bé, el mite de Roma que donarà més rendiment serà el d'Indíbil i Mandoni, fixat per Àngel Guimerà en el cèlebre poema que du el nom dels dos herois, en què, seguint les teories formulades per Balaguer a la seva obra historiogràfica, transportava «l'essència de la nació i d'un suposat caràcter dels seus habitants al temps anterior a la seva existència» (p. 58). D'altra banda, l'únic episodi del període visigòtic que assoleix un mínim de relleu és el de Gal·la Plàcidia, que inspirarà la primera tragèdia guimeraniana.

El capítol que obre l'estudi de la mitologia pròpiament catalana està dedicat als anomenats mites constitutius, els del període que abasta des de la invasió musulmana fins a la primera plenitud nacional, en temps de Jaume I. Bona part dels mites relaten personatges i episodis de la fundació i expansió de la pàtria malgrat que alguns d'ells no tinguin cap fonament històric: Lampègia, Otger Cataló i els Nous Barons de la Fama (una discutible etimologia, que relaciona el nom

de l'heroi amb el de la nació, farà que el mite tingui un notable èxit durant el segle XIX), Sant Jordi o El Comte Arnau (comentat a partir de la tesi de doctorat de Josep Romeu publicada amb el títol de *El mito de «El Comte Arnau» en la cançión popular, la tradició y la literatura*). Pel que fa a la presència de la dinastia carolíngia a la literatura romàntica, Sunyer n'evidencia la manca de fortuna a excepció de la figura de Judit de Welp gràcies a les obres de Guimerà i de Francesc de P. Capella. Més èxit va tenir Guifré el Pelós, que dotarà la nació de dos elements fonamentals: la independència i la bandera. O Joan Garí, que proporciona els orígens de Montserrat, un dels símbols bàsics del catalanisme cristià, i que promourà un extens poema d'Ignasi Corrons i la *Llegenda de Montserrat*, de Verdager. Com prova Sunyer, el mite de Guifré anul·larà la biografia de bona part dels seus successors com Guifré II o Borrell II. Igualment es passa revista a altres figures dinàstiques com Ramon Berenguer I, el Vell; els germans Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II, relacionats amb el mite bíblic de Caïm i Abel; Ramon Berenguer III el Gran, magnificat per la imaginària defensa que va fer de l'emperadriu d'Alemanya; o Ramon Berenguer IV, de qui es remarca el magre interès que va despertar el tema del matrimoni amb Peronella d'Aragó (contemplet per Guimerà a *Rei i Monjo*) en contraposició al de les conquestes de Tortosa i Lleida.

El mite occità és l'objecte del breu capítol següent. Com és ben sabut, els

intel·lectuals de la Renaixença van intentar subratllar el parentiu amb el Felibrisme, presentant-lo com un moviment de recuperació nacional. Des de la literatura es fabularà sobre la que podia haver estat una història occitanocatalana que la batalla de Muret i les seves derivacions va tallar de socarel. Un esdeveniment bèl·lic, amb Pere I el Catòlic i Simó de Montfort com a figures antitètiques, que va gaudir d'un destacat interès per part dels escriptors romàntics, especialment Víctor Balaguer, autor de diversos poemes i tragèdies com *Lo Comte de Foix* i *Raig de Lluna*.

Amb el regnat de Jaume I s'inicia l'època de màxim apogeu de la nació i que durarà gairebé dos segles, fins al Compromís de Casp, que des d'una òptica catalanista, esdevindrà el punt de partida del que es considera la dissolució progressiva de la personalitat catalana. Jaume I serà el gran mite d'aquest període, qualificat de plenitud. Sunyer en ressegueix minuciosament el procés de formació, que és el que correspon al dels grans herois, i que materialitzarà, des d'angles diversos, Jacint Verdager. I ho fa cercant-ne els punts de contacte amb les figures que poblen la rondallística i el llegendari populars: l'engendrament, la infantesa i l'adolescència confirmen que es tracta d'un personatge escollit però que ha de passar per una etapa de grans dificultats; o les proeses que li donaran fama, com les conquestes de Mallorca —que, com es fa patent a l'assaig, va suscitar una nodrida col·lecció de textos encara que hi tro-

bem a faltar referències al poema èpic d'Albert de Quintana «La conquesta de Mallorca per D. Jaume el Conquistador» publicat el 1859 — i de València que serviran per a demostrar la seva vàlua. Sunyer, encertadament, no deixa de banda les paròdies amb què va ser tractat el rei, *Don Jaume el Conqueridor*, de Frederic Soler, i *Don Pere d'Aragó*, d'autoria desconeguda, que reflecteixen l'enorme popularitat que va assolir el mite. Dels altres monarques i episodis del període, sobta l'interès de què van ser objecte la major part d'ells pels escriptors de la Renaixença després d'un mite tan poderós com el de Jaume I. Vegem-ho amb exemples aportats per l'autor: de Pere II, es recrea la intervenció a Sicília, el desafiament de Bordeus i la invasió francesa del Principat (amb textos destacats de Balaguer i Francesc Ubach i Vinyeta); de Sibil·la de Fortià i Violant de Bar, l'enfrontament que va dramatitzar Frederic Soler a *Batal·la de reines*; del Regne de Mallorca, l'especial interès per la figura de Jaume III, un rei malaurat com s'evidencia en les poesies de Tomàs Aguiló, Jeroni Rosselló o Bartomeu Ferrà que es presenten; del Cerimoniós — o millor dit del Punyaleit, com era conegut a l'època — en prima sempre la imatge negativa (fins i tot Albert de Quintana en un poema que Sunyer dona a conèixer, «Lo rei Pere del punyal», fabula sobre una maledicció que provocarà que cap dels seus fills a l'hora de la mort deixi descendència); de Joan I i Martí I, es posa de relleu la inexistent literatura dedicada a les

seves figures. Per últim, no es pot passar per alt el que és una de les millors contribucions del capítol: l'atenció especial a un mite avui dia gairebé oblidat, el del valencià Francesc de Vinatea, que s'oposà al rei Alfons III, i que va generar, a partir de 1850, diversos romanços, novel·les i drames.

A banda de Jaume I, l'altre gran mite dels segles XIII-XIV serà el dels almogàvers. Sunyer no l'inclou dins el mite de plenitud sinó que en crea un altre, l'imperial, per tractar de les vicissituds d'aquests guerrers. I ho justifica en aquestes termes: «l'expansió cap a Sicília, Sardenya, Nàpols i la Mediterrània oriental té una altra significació, cantada, narrada i dramatitzada amb assiduitat, la de l'evidència de la glòria medieval catalana, però no forma part de la determinació del territori de la nació» (p. 120). Un mite ja existent abans del romanticisme i que els intel·lectuals de la Renaixença es faran seu —el 1841 la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona va dedicar un concurs poètic a l'expedició a Orient— i l'actualitzaran durant la guerra d'Àfrica, entre 1859 i 1860, en què es barrejarà la mitologia catalana i l'espanyola (com en el poema *Lo fill dels heroès* de Francesc Pelai Briz on es glorifiquen Roger de Flor i el general Prim o quan Teodor Llorente converteix els almogàvers en defensors de la unitat d'Espanya!).

Especialment interessant és el capítol que tracta dels mites de la crisi. Es tracta, com hem indicat, d'un període que s'inicia amb el Compromís de Casp, en paraules de l'autor «la prime-

ra esquerra en la identitat catalana» (p. 186), i que significa, per a la mentalitat romàntica, la substitució de la nissaga reial catalana per una d'estrangera i, per tant, l'inici de la decadència d'un país que acabarà essent integrat a Espanya. El segle XV va tenir un interès desigual per part dels literats vuitcentistes. Del regnat de Ferran d'Antequera només es valoren els mites positius de Jaume d'Urgell (un heroi desposseït dels seus drets i tractat amb traïdoria fins a la mort, com s'explicita a *L'orfeneta de Menargues*, la cèlebre novel·la d'Antoni de Bofarull) i Joan Fivaller (el conseller que representarà la democràcia contra l'absolutisme monàrquic). En canvi, la figura d'Alfons el Magnànim no va despertar un atractiu especial, potser, com interpreta Sunyer, perquè als escriptors els interessava només el vessant negatiu dels Trastàmara. En canvi, amb Joan II va passar el contrari: una figura gens afavorida (per a Víctor Balaguer la seva negativitat només era superada per la de la seva dona, Joana Enríquez), malgrat que el gran mite que sorgirà del regnat serà el de Carles de Viana (retratat amb uns atributs gairebé hagiogràfics i relacionat constantment amb Ausiàs March, el poeta català medieval per excel·lència). Una unanimitat que no reflecteix la imatge de Ferran el Catòlic en tant que significa la materialització de la unió amb Castella, presagiada des de Casp; un fet valorat positivament per la historiografia espanyola però no pas per la catalana que el presenta com el punt de partida d'una sèrie de desastres que

culminaran amb la guerra de Successió. Una ambivalència interpretativa que farà de la unió entre les dues corones, segons l'autor, un tema tabú als Jocs Florals, si no és per dur-hi a terme lloances espanyolistes, i que no s'abordarà des d'una perspectiva catalanista fins el 1889 amb el discurs presidencial d'Àngel Guimerà.

Els darrers capítols d'*Els mites nacionals catalans* aborden el període que historiogràficament s'ha conegut com el de la Decadència, una discutible etiqueta terminològica que Sunyer no rebutja. El material d'aquesta època s'ordena en quatre apartats. El primer serveix d'introducció als tres restants tot i que només se circumscriu al segle XVI i bona part del XVII. D'aquests gairebé cent cinquanta anys, dos són els fets històrics a bastament tractats per la literatura vuitcentista: d'una banda, les Germanies que, per la lluita contra el poder reial, van ser adoptades, per liberals i republicans, com a precedents de les seves idees; de l'altra, el bandolerisme que, amb la invenció balagueriana del mite d'un Serrallonga noble i patriota, s'interpreta com un moviment anticentralista que arribarà a connectar amb la Guerra dels Segadors.

El capítol que tracta el mite de la separació, el de la Guerra dels Segadors, és un dels més atractius del llibre. Com indica Sunyer, la major part de literatura sobre aquest esdeveniment va aparèixer en dues tongades: a finals dels anys cinquanta (sobresurten les novel·les fulletonesques de Manuel Angelon *Un Corpus de Sangre*

i *El pendón de Santa Eulalia*, amb anacronismes de tota mena com, per exemple, fer aparèixer el bandoler Perrot Rocaguinarda, mort ja el 1640) i a finals dels setanta (iniciada amb el drama *Els segadors*, de Frederic Soler). Ara bé, l'autor no es limita a un repàs sobre els textos produïts sinó que n'analitza aspectes ideològics com la dualitat entre els mites de Pau Claris i Rafael Casanova: la incomoditat del primer, promocionat per Conrad Roure, pel seu enfrontament amb la monarquia espanyola, que el diferencia del segon, «un mite més assimilable per determinats sectors. El de Claris va adquirir de seguida una càrrega progressista i, més concretament — encara que no de manera exclusiva —, republicana.» (p. 247). O de producció literària: l'escassetat de poesies sobre la Guerra dels Segadors, en contraposició als nombrosos drames. A diferència del que planteja Josep M. Fradera a *Cultura nacional en una societat dividida*, que ho atribueix a l'espanyolisme dels renaixentistes, Sunyer aposta per la incomoditat d'una temàtica en uns Jocs Florals presidits per les autoritats espanyoles, «en aquesta dinàmica, algú potser no se sentia del tot a gust i el medievalisme podia resultar un bon refugi, un àmbit còmode que permetia la lliure expansió de sentiments. L'Edat Moderna, en canvi, plantejava problemes evidents: dues de les tres guerres del període s'havien fet contra el rei d'Espanya.» (p. 251). O, finalment, l'escassa incidència del Tractat dels Pirineus; un episodi que no aflorarà fins ben entrat el segle XX dins l'imaginari catalanista.

La Guerra de Successió, el mite de la derrota, va ser associada pels intel·lectuals vuitcentistes amb la pèrdua de les llibertats catalanes. El buidatge de textos efectuat permet a Sunyer rebatre una altra de les afirmacions de Fradera: la pràctica desaparició d'aquesta temàtica a la literatura de l'època, com a conseqüència del component social que implicava, i el refugi en el món medieval i el costumisme. Malgrat que l'assumpte no apareix a les antologies de Víctor Balaguer i Antoni de Bofarull i als volums dels Jocs Florals (encara que en el cartell dels Jocs de 1865 i 1868 l'assumpte es promociona), Sunyer cataloga una vuitantena de poesies entre 1860 i 1890 en què la Guerra de Successió apareix de manera explícita —algunes signades per primeres espases com Verdguer o Balaguer—, nou peces dramàtiques i cinc novel·les. Uns textos que són classificats i estudiats en funció del seu contingut: la idealització del poble; el setge i la caiguda de Barcelona, amb els herois, Rafael Casanova i Antoni de Villaruel; el simbolisme de la bandera; el tractament de la Guerra de Successió a les Illes i al País Valencià; la poca atenció a la figura de Josep Moragues (exceptuant el conegut poema de Guimerà «Lo cap d'en Josep Moragas»); o el paper negatiu atorgat a Felip V i a les tropes franceses.

El recorregut que traça Sunyer en el darrer capítol, «El mite antifrancès», ja fa present l'assimilació del poble català a l'espanyol, encara que la lluita representarà el primer signe de vitalitat del país després de la Guerra

de Successió. No en va, la literatura vuitcentista plantejarà el conflicte com a espanyol i subsidiàriament com a català. Els textos adduïts mostren de manera desigual el curs de la guerra i, pràcticament, se centren en la batalla del Bruc i la resistència de Girona. Com bé se'ns demostra, el protagonisme dels catalans a la guerra, com a espanyols, va ser aprofitat en els discursos dels primers Jocs Florals per esvaïr el fantasma del separatisme.

En definitiva, la trajectòria que ens dibuixa l'autor al llarg de les pàgines del llibre permet adonar-nos, a tall de conclusió bàsica, de la importància que van tenir gairebé tots els escriptors de la Renaixença —un dels mèrits principals, nogensmenys, és el de rescatar una sèrie de figures que romanien en el més profund dels oblits— en la construcció d'una mitologia i una simbologia nacionals: «Podem afirmar, sense vacil·lacions, que la història i la literatura vuitcentistes van fabricar un repertori mític complet, preparat per a una nació normal, lliure. Fossin quines fossin les intencions de cada un dels escriptors que el va recrear, el ple encaix d'aquest repertori necessitava precisament el que no ha tingut: una nació lliure i completa.» (p. 296). Potser s'hauria agraït la presència d'un índex de noms que permetés al lector fer més evident quins van ser els grans forjadors de bona part dels mites que desfilen pels capítols de la monografia i que, segurament, no són altres que Víctor Balaguer i Francesc Ubach i Vinyeta. Una mancança que no entela, de cap de les maneres, l'agudesia d'una

anàlisi (que substitueix la juxtaposició de les dades històriques per un lúcid discurs interpretatiu), el rigor impecable a l'hora de seleccionar els materials i l'exhaustivitat d'una recerca (legitimada per una llista de títols d'una trentena de pàgines), que converteixen, com indicàvem a l'inici de la ressenya, *Els mites nacionals catalans*, de Magí Sunyer, en una d'aquelles contribucions bibliogràfiques indispensables sobre la cultura catalana del segle XIX.

Josep CAMPS i ARBÓS
(Universitat Oberta de Catalunya)

Record de Hans Juretschke (1909-2004) i dels seus estudis catalans

Nota biogràfica

Fill d'un enginyer agrònom, funcionari a Bad Iburg, a la Baixa Saxònia, Hans Juretschke nasqué en aquesta localitat el 1909. Féu els estudis mitjans a Osnabrück, per emprendre després els de filologia romànica i de filologia anglesa a Heidelberg (1929-30), Dijon (1930-31), Bonn (1931-32), Madrid (1932) i Oxford (1933). En un últim estadi acadèmic, altra vegada a Bonn, el 1935, consolidà l'adhesió al positivisme filològic i l'idealisme lingüístic d'arrel vossleriana, a través del mestratge d'Ernst Robert Curtius, sota la direcció del qual féu la tesi doctoral (*Das Frankreichbild des modernen Spanien*, 1937), que el portà de nou a Madrid, en 1935-36.

Marcat per un honest catolicisme identificat amb un irreversible ideari conservador, que era el de l'ambient familiar i el que ell mateix havia refermat en els ambients estudiantils a què, a contracorrent de la majoria de la societat a partir de l'auge del nazisme, s'havia vinculat, sobretot a Heidelberg, visqué interessat i marcat per les vicissituds politicosocials de l'Europa coetània, però amb una clara prioritat per les necessitats i les autoexigències professionals.

Les conviccions catòliques i conservadores, d'altra banda, poden explicar, per a l'any 1939, la confiança en la invulnerabilitat personal, a l'ombra del règim nazi com a poder constituït a Alemanya, en l'Espanya franquista, perquè devia suposar que l'adscripció catòlica personal i familiar podia marcar un encaix professional i personal quan hi arribà des d'Anglaterra poc abans d'esclatar la Guerra Mundial per fer-hi de lector d'alemany (1939-1941). De fet, hauria pogut quedar-se a Anglaterra, on estava ben relacionat amb el món acadèmic i ben avalat per una prominent família jueva d'Edim-

burg, però optà per sortir-ne una vegada sospesada la situació de la seva família, resident a Alemanya, i la situació personal, en edat encara de mobilització.

La llunyania del seu país i la posició del pare, que, pel seu catolicisme i per les responsabilitats concrets com a cap del partit catòlic a Osnabrück, marcava les distàncies amb el règim nazi, el feren objecte de pressió —de xantatge pur i simple— de l'autoritat sobre un súbdit que volgué mantenir sempre la nacionalitat alemanya i, encara més important, la seva germanitat cultural, però que no cuità a tornar físicament al seu país ni a enrolar-se en les files militars ni del nacionalsocialisme. Tanmateix, amenaçat el seu pare de reclusió en un camp de concentració, per no agreujar-ne-li la represàlia fou exigit del fill la implicació en els serveis diplomàtics —equivalent a una forma de mobilització obligada—, que es resolgué amb el càrrec de «col·laborador científic auxiliar» de l'ambaixada del III Reich a Madrid (1941-45).¹ Mentrestant, pogué incardinar-se en la vida acadèmica, docent i investigadora,

1. D'aquí que hom hagi apuntat, sense fonament, que hi hagué submissió i, encara més infundadament, adscripció entusiasta al nazisme (vegeu *El País*, 30-III-1997). A més de les profundes diferències en la ideologia fonamental i en l'acció personal, no n'hi ha prou de tenir un caràcter enèrgic, fins i tot fort, aparentment o realment autoritari, o potser més exactament exigent amb els altres i amb ell mateix, per ser qualificat de nazi. Jo no crec que Juretschke se sentís orgullós del seu pas per un lloc de gestió subaltern —és a dir, supeditada a directrius estrictes— del III Reich; en tot cas, no el vaig sentir mai fer-ne ostentació, ans més aviat el recordava com una contrarietat i una no obvia fatalitat administrativa, en un context de catàstrofe mundial, sense complicitat ideològica ni pràctica amb els programes nazis. No podia entrar, no ja dintre els seus esquemes mentals, sinó en la simple possibilitat objectiva, el no-compliment de les ordres ni la dilació ni, encara menys, el sabotatge. Però no crec que es pugui afirmar ni suposar amb fonament que terceres persones en sortissin perjudicades per iniciativa o suggeriment propis, o per *trop de zèle*. Acabada la guerra, Hans

a Madrid: a la Universidad Complutense fou professor encarregat d'història de la literatura alemanya (1941-63) i catedràtic extraordinari de 1963 fins a la seva jubilació, el 1979. Al CSIC, detingué, entre altres responsabilitats, la de cap de redacció de la revista *Arbor* (1946-53), director del centre d'infor-

mació i documentació i director del seminari de llengua i literatura germàniques (1966). Fou secretari (1958-63) i després continuadament director de l'Instituto Germano-español de Investigación, la institució creada per la Görresgesellschaft² alemanya a Espanya, l'any 1925, com un paral·lel de

Juretschke hagué de patir una situació incòmoda d'apàtrida fins a la seva exculpació oficial el 1954 (vegeu-ne el document reproduït a *España y Europa: Estudios de crítica cultural. Obras completas de Hans Juretschke*. Profesor emérito de la Universidad Complutense y Director de la Sociedad Goerres de Madrid. Edición a cargo de Miguel Ángel Vega Cernuda. Profesor Titular de Filología Alemana de la Universidad Complutense. 3 vol. Madrid: Editorial Complutense, S.A., 2001, vol. I, p. XXXII. Tot i el subtítol d'«obres completes», es tracta d'una selecció no exhaustiva, però molt àmplia, de l'obra de Juretschke; vegeu la «Introducción» de l'editor al primer volum, p. IX-XXV. Malgrat que els tres volums porten numeració de pàgines correlativa, m'hi referiré pel número del volum seguit del de la pàgina o pàgines). Agraïxo a la senyora Regine Baumeister, tècnica de la Sección Biblioteca Alemana Görres, l'ajut generós en la recopilació de material per a aquest «Record».

2. La Görresgesellschaft prenia el nom del renà Johann Joseph von Görres, que, desenyat de l'ideari de la Revolució Francesa a partir de l'experiència sota Napoleó, influí profundament en el catolicisme alemany des de l'antiliberalisme, l'antirracionalisme i un constitucionalisme moderat. Fou fundada el 1876, a iniciativa de Georg von Hertling (1843-1919), a Coblença, ciutat natal de Görres, per reactivar i fomentar la vida científica en l'Alemanya catòlica i com una alternativa no solament a la impossibilitat, sota l'hegemonia prussiana, de fer una universitat catòlica, sinó a la de superar els impediments que els catòlics trobaven per fer estudis universitaris i per ingressar, al seu moment, en el professorat. Hi havia també, doncs, en el rerefons, una qüestió de reivindicació social dels catòlics, considerats com a classe subordinada a la classe superior, de confessió protestant: segons von Hertling, «se estaba abusando del trabajo de investigación, en auge constante por aquel entonces, como arma contra la fe. Esto afectaba a los creyentes evangélicos igual que a los católicos, por lo cual algunos podían tender a dejar la tarea de investigación a los protestantes [...]». Según opinaba von Hertling, tales planteamientos tendrían el resultado que el protestantismo podría considerarse como el guardián de la verdad, y esto convertiría a los católicos definitivamente en representantes de una clase social baja. Habría una clase gobernante formada por protestantes, mientras que los católicos, en su mayoría agricultores y artesanos, formarían la clase de los gobernados. Este proceso, según él, ya estaba muy avanzado y en buena parte por culpa de los propios católicos. Lo que se necesitaba eran jóvenes con entusiasmo para la actividad investigadora. Había que fomentar el aprecio por la Ciencia también entre los católicos, y aquí la Sociedad Görres tendría que colaborar de forma decisiva. Una vez creciese la presión desde abajo, el Estado prusiano ya no podría tratar la confesión católica como un impedimento para cursar una carrera universitaria» (Odilo ENGELS. «La historia de la Sociedad Görres y su contribución a la cultura española y a la ciudad de Madrid». Javier Prades, ed. *La esperanza en un mundo globalizado*. Madrid: Publicaciones de la Facultad de Teología «San Dámaso», 2004, p. 115-134). Sota el nazisme, la Görresgesellschaft sofrí diverses represàlies i el 1941 fou prohibida la societat mateixa, considerada adversa al règim. Reprengué les activitats, autoritzades per les autoritats angleses, el 1947.

l'institut creat abans a Roma, per influència de Heinrich Finke (mort el 1938), president, més honorari que efectiu, de la societat, i estudis dels fons de l'arxiu reial de Catalunya, per a la política eclesiàstica medieval, o per a les relacions entre el papat, França i la corona catalanoaragonesa i la seva hegemonia mediterrània. El seu deixeble Johannes Vincke seria el director de l'Institut, vinculat ara, una vegada represes les activitats, en 1950-52, i fins al 1986, al CSIC, bé que Juretschke en seria el responsable i gestor directe des del seu ingrés a la secretaria.³ Vincke continuaria les línies de recerca del seu mestre i Juretschke hi aniria fent predominants els estudis d'història literària i cultural moderna i contemporània peninsulars, en especial en llurs relacions amb la cultura alemanya.

Els estudis catalans

Quan Hans Juretschke publicava la versió castellana de la tesi doctoral, ho feia amb un títol, *España ante Francia* (1940), que responia a la situació geopolítica del moment i que feia ressaltar unes evidents marques ideològi-

ques que afavorien una valoració qualificable de «menendezpelayana» de la França napoleònica i de la liberal positivista; és, però, el prologuista, Antonio Tovar, qui en sortia retratat com a manipulador de la història, en favor dels interessos feixistes.

Aquest treball, tanmateix, és una primera mostra de l'interès creixent per l'estudi dels fluxos culturals i literaris entre França i Espanya, com a part, en general, de l'estudi de la influència del pensament alemany a l'Espanya de la Il·lustració i del segle romàntic. Les finalitats institucionals de la Görresgesellschaft abonaven a Espanya aquesta línia d'investigació, que quedava mal coberta a les universitats alemanyes. Segons un informe intern redactat segurament el 1958, «en els països de parla alemanya no es formen especialistes en Espanya. [Alguns] han fet obres de qualitat i encara ara fan contribucions significatives, però a aquesta hispanística li falta la continuïtat i la sistematització que només una base institucional pot garantir».⁴

Per aconseguir un relleu generacional plausible en el món de la hispanística, les prioritats foren, per a la

3. En desvincular-se del CSIC l'Institut Germano-español de Investigación, els serveis s'instal·laren en dependències del seminari conciliar de Madrid; després, el 1997, s'integrà jurídicament, com a Fundació Biblioteca Alemana Görres, en la Deutsche Stiftung, que aglutinava diverses institucions germanoespanyoles i que el 2002 en cedí la titularitat al bisbat de Madrid. Actualment, sota el nom de Sección Biblioteca Alemana Görres, és part de la Facultat de Teologia San Dámaso.

4. Tots els informes consultats, adreçats a la presidència o a altres alts càrrecs de la Görresgesellschaft, són en llengua alemanya. Agraïco a la meua filla, Norma, la traducció que me n'ha fet.

Görresgesellschaft, aconseguir reunir de nou, a la seu de Madrid, una biblioteca de qualitat, publicar regularment monografies i les *Spanische Forschungen*, i facilitar, en complicitat amb l'hispanista Johannes Vincke (l'anterior director de l'Institut) i la fundació Max Planck, intercanvi de professors i estades a Alemanya o a Espanya d'historiadors, germanistes i científics. Al mateix informe al·ludit, es remarca que, «que s'hagi aconseguit en els sis anys de la seva activitat portar la biblioteca a la seva extensió actual i publicar sis volums de les *Spanische Forschungen* i dues monografies ja és molt. També s'ha de considerar un gran èxit que s'hagin pogut portar a Espanya científics, set pel que sé, com a becaris [...]. Pel que fa als becaris, només puc parlar per la coneixença personal i les consultes que m'han fet quasi tots per al seu treball. Eren historiadors i germanistes de primera fila. No sé si els historiadors tenen un pla unitari. En els germanistes la unitat és clara, ja que s'ocupen de l'estudi del romanticisme alemany en la seva relació amb la literatura espanyola. La biblioteca té la gran majoria d'escrits teòrics dels romàntics alemanys i una col·lecció exemplar d'informes alemanys sobre l'Espanya dels segles XVIII i XIX. A part de la biblioteca iberoamericana de Berlín, no se'n trobaria enlloc d'Alemanya cap de tan completa i, pel que fa a les espanyoles, tampoc [...]. El guany principal dels darrers anys consisteix, més que en produccions concretes, en la creació d'una atmosfera hispànica general, per

la qual s'ha aconseguit recuperar els anteriors col·laboradors a Alemanya i a Espanya».

Actualment, la publicació en tres volums de la major part dels estudis literaris i històrics de Juretschke facilita l'accés a una bibliografia abundosa i imprescindible per als estudis dels segles XVIII i XIX: queden fora d'aquesta edició, que no ha tingut fins ara continuïtat, entre altres estudis de menor envergadura (I, XXV), *Vida, obra y pensamiento de Alberto Lista* (1951); *Los afrancesados en la Guerra de la Independencia* (1962, reed. 1987), les introduccions generals i particulars dels textos inclosos a les *Obras selectas* de Friedrich Schlegel (1983), la conferència inèdita de 1975 sobre «La historiografia alemana del siglo XIX sobre España», *El problema de los orígenes del romanticismo español* (1989) i *Heine en España y sobre España* (1998).

Juretschke arribà als estudis catalans per la lògica dels estudis empresos entorn dels temps de la Il·lustració i de la incorporació del Romanticisme a Espanya, en què s'allunya de les visions castellanocèntriques dominants. Les necrologies de Jordi Rubió i Balaguer (III, 1113-1116; 1268-1278) donen raó dels inicis d'aquest interès, concretat, ja el 1948, a «Las revistas románticas españolas y su valor historiográfico» (I, 59-68), en què destacava l'aportació catalana als «dos romanticismes» i, el 1954, en un petit estudi de plantejament general sobre l'*Origen doctrinal y génesis del romanticismo español* (I, 139-156), que es complementava simultàniament amb l'article

«Del romanticismo liberal en Cataluña» (I, 167-180), punt de referència recurrent en els estudis dedicats a la introducció i consolidació del romanticisme a Catalunya. Anys després, el 1985, ampliava substancialment aquest estudi centrat en *El Propagador de la Libertad* per a una edició facsimilar (fallida) d'aquesta revista, que ha estat inclòs al recull d'obres de Juretschke en una nova versió de 1988 (III, 1289-1295), quan ja s'havia identificat Joseph Andrew de Covert-Spring amb Josep Andreu i Fontcuberta.

Pels mateixos anys treballava sobre Antoni de Capmany, en qui veia una figura política i cultural clau del seu temps, i «relevante en la Historia de los contactos hispano-alemanes» (II, 655). En el seu currículum no emergeix tota la dedicació consagrada a l'obra de Capmany, especialment a l'epistolari amb lord Holland (en què tingué la volenterosa i eficient col·laboració de la seva muller, Jerònima Moragues, mallorquina d'Andratx, traspassada pocs anys abans que el seu marit, en la feina de transcripció). Les majors responsabilitats adquirides a partir de 1963 a la universitat i al CSIC li feren alentir, «por las dificultades inherentes» i al capdavant per honestedat professional, aquest tema, que reprengué, amb més entusiasme que no pas amb possibilitats reals de culminar-lo, els darrers anys de la seva llarga vida.

En un principi, segons un informe intern de 1967, planejava la redacció d'«una biografia completa sobre el gran historiador i polític liberalcon-

servador català», inicialment centrada en l'activitat política i en l'estudi dels escrits politicoculturals de Capmany, de cara a establir, entre altres coses, com Capmany va influir en la política anglesa i en l'espanyola, durant la guerra napoleònica, a partir del «material ingent en extensió i en qualitat» que va localitzat a Londres i Oxford entre 1866 i 1867, és a dir de la correspondència amb lord Holland, amb el seu secretari John Allen i amb el diplomàtic Vaughan, i de les manifestacions escrites d'aquests sobre Capmany.

El primer i únic estudi dedicat a Capmany i publicat, el 1973, fou *La constestación de Capmany a Cadalso y su discurso de ingreso en la Academia de la Historia* (II, 655-668), però el personatge és adduït de manera recurrent en molts dels estudis (la lamentable manca d'un índex de noms fa impossible constatar-ho sense esforç), i no sempre de passada (vegeu, per exemple, l'apartat «El testimonio de Capmany» dins *Extensión, carácter y significado de las traducciones españolas del francés durante el siglo XIX*, III, 1372-1385). Darrerament arribà a redactar o a polir «Una visión de Capmany y su obra» (no inclosa a la selecció publicada), que potser volia ser un cop d'esperó infligit a ell mateix per animar-se a perseverar animosament en el tema. No es pot dir, d'altra banda, que deixés a punt d'editar els nombrosos documents capmanyans que tenia localitzats, però segurament que l'interès històric i cultural que tenen compensaria l'esforç de reprendre'n la preparació.

En certa manera, el conjunt dels estudis que abordaven específicament l'àmbit cultural i històric català, o que l'inclouïen d'alguna manera, coherentment amb els objectes d'estudi de la cultura espanyola dels segles XVIII i XIX i les seves relacions amb Alemanya, anaven conscientment a repèl de la postergació oficial de la cultura catalana (la seva relació admirativa amb Jordi Rubió i Balaguer hi degué tenir molt a veure) i del medi universitari i acadèmic en què es movia, que no veia de bons ulls, si no per escrit de paraula, la «desviació» catalana del seu programa de recerca.

Des de molt al principi de la seva gestió al davant de l'Instituto Germano-español de Investigación de la Görresgesellschaft, Hans Juretschke organitzà o acollí congressos i conferències que abordaren temes culturals i històrics molt diversos, vinculables als objectius d'estudi d'aspectes de la relació hispanoalemanya dels segles XVIII i XIX. Hi predominaren professors, investigadors i intel·lectuals alemanys i de l'àmbit acadèmic madrileny. Hi trobem Esteve Pujals, el 1980, dissertant, al congrés dedicat a «Los orígenes del Romanticismo en Europa», sobre la repercussió de Byron i Scott en la literatura espanyola. Tanmateix, el mateix any i al mateix congrés, Xavier Fàbregas s'ocupà d'«Aspectos esenciales del romanticismo catalán». Jo mateix vaig ser invitat a fer-hi una conferència, el 1987, sobre «Manuel Milá y Fontanals en la encrucijada de la filología europea moderna», i, el 2001, vaig tancar-

hi la llista de les promogudes per Juretschke amb una altra sobre Pau Piferrer, «poeta de corazón». En l'endemig, Joaquim Molas, el 1989, hi havia dissertat sobre «Verdaguer o la última manifestación del Romanticismo europeo».

Curiosament, Juretschke, que era al darrere de la programació de les activitats de la Görres, no hi apareix com a conferenciant fins el 1979, i amb una certa freqüència aleshores, fins al 1991. Val a destacar que, el 1982, hi parlà, a partir d'un conjunt de més de 200 cartes, de les «Relaciones del Dr. Rubió con Alemania y resumen de su correspondencia con el conferenciante», relacionable amb les necrologies ja esmentades. El mateix any hi havia llegit un estudi sobre «La presencia del ideario romántico alemán en la estructura y evolución teórica del romanticismo español» (III, 1097-1107), abans presentat, el 1981, al II Congreso sul Romanticismo spagnolo e ispanoamericano, a Gènova (publicat l'any següent a les actes) en què fa atenció a Capmany, Aribau, Milá i Bergnes de las Casas i que és relacionable amb una altra conferència, del 1988, sobre les «Relaciones hispanoalemanas en el siglo XIX. Condicionamiento y rasgos fundamentales de sus contactos culturales» (III, 1279-1288), més exactament sobre les limitacions d'aquestes relacions i llurs causes, que incorpora les primeres aportacions de Marie Grau a la identificació de la persona i de la filiació saintsimoniana de Josep Andreu, coetàniament a l'ampliació de l'article, ja

esmentat, dedicat a *El Propagador de la Libertad*.

Són abundosos els treballs que, com aquests, aborden, més aviat indirectament, amb un bon coneixement de les fonts i de la bibliografia, la història i la cultura catalanes. No deixaré d'esmentar el pròleg a *Menéndez Pelayo y el romanticismo* (I, 307-314), *El neoclasicismo y el romanticismo en España: su visión del mundo, su estética y su poética* (II, 563-574); *La recepción de la cultura y ciencia alemana en España durante la época romántica* (II, 823-842), amb un apartat sobre «Impresiones e interpretaciones catalanas de lo alemán (1820-1850)»; *Comentario a tres traducciones de la balada Lenore, de Gottfried Bürger* (II, 843-873), que inclou la de Jeroni Rosselló; *Du rôle médiateur de la France dans la propagation des doctrines littéraires, des méthodes historiques et de l'image de l'Allemagne en Espagne au cours du XIXe siècle* (II, 955-974), estudi prosseguit o complementat el 1991 a *La actividad mediadora de Francia entre Alemania y España en el ámbito cultural durante la primera mitad del siglo XIX* (III, 1387-1399).

D'altres estudis, a més dels ja destacats, com el dedicat al «romanticisme liberal» a Catalunya, són consagrats a figures i temes plenament representatius de la història i la cultura catalanes del vuit-cents. *Alemania en la obra de Manuel Milá y Fontanals* (II, 743-774; no inclou l'apèndix textual i epistolar recollit a l'edició de 1974, al volum XXXV del butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres) aborda diversos aspectes de la influència lite-

rària i filològica alemanya sobre Milà, amb atenció especial a la sèrie d'articles que el 1844 publicà sota el títol «Noticia de la literatura alemana». L'interès constant per la figura i l'obra de Milà portà Juretschke a publicar, el 1993, *La actualización de la vida y obra de Milá y Fontanals en la historiografía literaria y cultural de España. Un comentario a la investigación de Manuel Jorba*, densa ressenya dels meus estudis milanians (III, 1485-1492), amb meditades i pertinents observacions. L'estudi sobre «*La Abeja*» de Bergnes de *las Casas o aspectos del germanismo catalán hacia mediados del siglo XIX* (la revista que explicitava al seu subtítol que era «extractada de los buenos escritores alemanes») era publicat, el 1979, al primer volum de l'homenatge a Ramon Aramon i Serra (II, 1003-1016), i prestava una especial atenció a la sèrie d'articles que Bergnes hi dedica a Jean Paul i el deute que tenen amb Carlyle. El 1984 Juretschke participà en el Col·loqui Internacional sobre la Renaixença amb una ponència sobre *La presencia alemana en el despertar catalán del siglo XIX: ambivalencia de restauración y reforma* (revisada i publicada el 1992, al primer volum de les actes; III, 1455-1472), amb consideracions sobre els conceptes de «renaixement» i «renaixença» en el context de l'ús europeu de termes semblants (singularment per part de Michelet) i el procés d'assimilació de la nova cultura romàntica. Dos anys més tard, participà en el primer Col·loqui sobre Verdaguer (2-5 d'abril de 1986) amb la ponència sobre *La presencia de la poesía*

épica a mediados del siglo XIX (publicada el 1987 al primer volum de l'*Anuari Verdaguier*, en la traducció catalana que s'ha mantingut a III, 1189-1199), que presentava analíticament un quadre de l'estat i la valoració de l'èpica en aquell moment, amb especial referència a la medieval «i el seu impacte simultani en el món erudit i en el dels escriptors».

De la contribució de Juretschke al primer dels dos volums de la *Historia de España Menéndez Pidal* (XXXV-1 i 2) dedicats a *La época del Romanticismo*, només el pròleg és inclòs al recull de la seva obra (sota el títol de *Reflexiones en torno al romanticismo en general y con respecto a España*, III, 1297-1342), que precedeix la llarga monografia titulada *El problema de los orígenes del romanticismo español*, síntesi generosa i ben elaborada dels coneixements abocats en bona part en els estudis que la precediren en el temps, i en què incorpora amb naturalitat al llarg de l'estudi i en alguns capítols específics («El grupo central de la pléyade catalano-baleare: Pablo Piferrer, Manuel Milá y José María Quadrado», «Las múltiples vertientes del lirismo popular de Piferrer», «La concienciación de lo popular en Manuel Milá», «José María Quadrado, propagandista de lo popular en el ámbito religioso y regional») l'aportació catalana i la catalanoblear, i més limitadament la valenciana, a la construcció, al desenvolupament i a la historiografia del moviment que canviava de soca-rel els referents, la teoria i els gustos literaris fins aleshores en vigor.

Manuel JORBA
(Universitat Autònoma de Barcelona)

Constantí LLOMBART.

Poesies valencianes. A cura de Rafael Roca Ricart.

València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2006. 429 p.

L'any 2005, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua va decidir posar en marxa una iniciativa ben interessant, encara que poc publicitada: dedicar cada any a revisar i divulgar la figura d'un escriptor valencià. El primer «escriptor de l'any» va ser Carmel Navarro Llombart (1848-1893), més conegut amb el pseudònim literari de Constantí Llombart.

L'any Llombart (si és que el podem anomenar així) es va concretar en una exposició itinerant, acompanyada d'un catàleg excel·lent, i diverses publicacions al voltant de la seua obra, entre les quals destaca l'antologia *Poesies valencianes*, duta a terme per Rafael Roca, un dels màxims especialistes en la Renaixença valenciana. De fet, tot i que el seu nom no figure en la portada, ell és el veritable autor d'aquest llibre, producte d'un treball intens i exhaustiu, que ha consistit a cercar, garbellar, ordenar i presentar la totalitat de la poesia en valencià que, ara com ara, sabem que va escriure Constantí Llombart. No hem d'oblidar que, llevat d'algunes edicions facsímils, la major part d'aquests poemes romanien inaccessibles, dispersos en diverses publicacions de l'època.

Aquesta antologia, com el mateix Rafael Roca reconeix en la introduc-

ció, representa la panoràmica més completa que s'ha fet mai de la producció poètica en valencià de Llombart. Aquesta introducció, detallada i alligadora, ens presenta d'una manera entenedora aquest corpus poètic i el posa en relació a la personalitat artística i ideològica de l'autor, com també a la producció literària anterior (cal recordar la importància de la literatura popular, com ara els col·loquis, en la formació de Llombart) i, sobretot, en relació a la producció literària de la Renaixença.

Tot i que Llombart no era un poeta especialment brillant, la lectura dels seus versos resulta quasi sempre agradable, plena de sorpreses suggerents. A través dels poemes de caràcter popular i humorístic, caracteritzats per l'ús d'un registre deliberadament col·loquial, Llombart fa un retrat viu de la València de l'època, d'una manera de viure que encara havia de perdurar fins ben entrat el segle XX. En canvi, en allò que Roca anomena «lírica de certamen», Llombart tria un model lingüístic més culte i temes més *elevats*, sobretot relacionats amb la història dels valencians. Llombart, fundador de Lo Rat Penat, va participar activament en els Jocs Florals i de fet el poema *La Copa d'Argent* va rebre la «flor natural» en l'edició de 1886. Al costat d'aquesta composició, l'antologia també en recull d'altres que tracten temes històrics, com ara *La Senyera de València*, on llegim «...aquell malastruch decret / en què va dels furs privarte / Felip Quint, lo rey funest», un exemple oportú del valencianisme actiu que va caracterit-

zar la trajectòria de l'autor. Una trajectòria que, amb més formació i més temps (no debades va morir relativament jove), hauria fructificat en una obra literària més consistent.

Al capdavant, *Poesies valencianes* representa una aportació que, més enllà dels atributs literaris, té un extraordinari valor documental, històric i sociològic. Aquest recull és un argument més que s'afeg a la tasca de relectura de la Renaixença que, des de fa un cert temps, duen a terme diversos estudiosos, entre ells el mateix Rafael Roca. Una relectura, no cal dir-ho, que es basa en el treball directe amb les fonts del període i que demana, en conseqüència, tasques d'investigació i divulgació com les que animen aquest llibre en particular. La Renaixença, com tots sabem, va ser un moviment fructífer de represa literària i reviscolament identitari. Però, de més a més, la producció cultural del període va crear, afermar i projectar una sèrie de mites *nacionals* —llegiu l'etiqueta amb prevenció— que han perviscut durant tot el segle XX i que encara avui tenen una vigència notable. Més encara, la Renaixença mateixa s'ha mitificat, especialment des de la perspectiva del nacionalisme valencià del segle XX, que va establir una diferència, molt productiva en el seu imaginari, entre una renaixença conservadora, liderada per Teodor Llorente, i una altra progressista, liderada per Llombart. El fracàs de la segona explicaria que, contràriament al que va passar a Catalunya, la Renaixença valenciana no fructificara en un nacionalisme polític.

Diversos estudis, en especial els que Rafael Roca ha dedicat a Llorente, posen en dubte aquestes afirmacions i fan una lectura més contextualitzada del període, el qual demana una mirada lliure dels prejudicis historiogràfics que arrossega. En aquest sentit, la revisió de la figura de Llobart era una assignatura pendent i, per tant, cal felicitar l'Acadèmia per haver pres la iniciativa, encara que cal lamentar que no haja tingut l'espenta desitjable. Ben mirat, tot i que des d'un punt de vista *acadèmic* ens trobem davant d'un treball excel·lent, des d'un punt de vista *social* encara caldria aprofundir més en la figura de Llobart, per tal de fer-la mínimament coneguda entre els valencians, com a mínim aquells que tenen un interès actiu per la seua història i literatura.

Poesies valencianes, en definitiva, és un bon fonament per a dur avant aquesta tasca. Els poemes, ordenats cronològicament, permeten seguir l'evolució literària, ideològica i lingüística de l'autor (els textos presenten la llengua i l'ortografia originals). A partir d'ací, com se suggereix en la introducció, els estudiosos (al capdavant, els principals destinataris d'una obra d'aquesta mena), hauran d'encarregar-se de fer les adaptacions, ampliacions o revisions que calga per tal de divulgar convenientment la poesia de Llobart (bé a escola, bé en noves edicions, etc.). Treballs de la qualitat d'aquesta antologia els han d'animar a fer-ho.

Gonçal LÓPEZ-PAMPLÓ RIUS
(Universitat de València)